URSR i hromadian cheskoi i slovatskoi natsionalnostei z terytorii kolyshnoi Volynskoi hubernii v Chekhoslovachchynu, 158 arkushiv.

7. Ibid., fond 1, opys 24, sprava 1712: Dovidka pro pereselentsiv iz Chekhoslovachchyny, yaki prozhyvaiut na terytorii Rovenskoi oblasti, 99 arkushiv.

8. Ibid., fond 1, opys 24, sprava 1713: Pytannia hospodarskoho oblashtuvannia pereselentsiv z Polshchi i Chekhoslovachchyny. Kviten-cherven 1952 r., 210 arkuhiv.

Надійшла до редколегії

Y. Soroka, Dr. habil. (History), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FORCED RESSETLMENT OF UKRAINIANS FROM CZECHOSLOVAKIA TO UKRAINIAN SSR IN POSTWAR PERIOD

In this paper we are looking at the problem of Ukrainian's forced resettling from Czechoslovakia to Western Ukraine during the first after-war years. We bring under question sufficiency of research on this topic in the Ukrainian historiography. Based on primary sources we analyze and characterize the Soviet forced resettling of different nations in late 1940s. We also reveal the main drivers for such an immigration policy of the Totalitarian State in Ukraine, its course, peculiarities and tragic consequences for the people. The total quantity of Ukrainian and Czech migrants was found out. We described everyday life, social and economic conditions, psychological perception of migrants from Czechoslovakia to Western Ukraine based on their appeals to Soviet authorities to bring them back to Czech and Slovakia. It was only during the so-called Khrushchev's "The Thaw" ("Ottepel") at the beginning of 1960s that the part of forced migrant was ought to return to their homeland. In addition, it was important to us to outline several trends for the further research.

Key words: Ukrainians, Czechoslovakia, Western Ukraine, resettling, constraint, protests.

УДК 947(477)(093)"1917/1921"
https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.132.1.14

В. Щербатюк, д-р іст. наук, проф.
Національна академія внутрішніх справ, Київ, Україна,
Ю. Орищенко, учитель історії та права
Гімназія № 257 "Синьоозерна" – навчальний заклад
І–ІІІ ступенів акредитації, Київ, Україна

ВІДОБРАЖЕННЯ СЕЛЯНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ 1917 – 1921 РР. В УКРАЇНСЬКІЙ ДОРАДЯНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Присвячується сторіччю Української революції 1917 – 1921 рр.

Проаналізовано висвітлення селянського повстанського руху 1917 – 1921 рр. в українській дорадянській літературі. Визначено здобутки дорадянських авторів, зокрема, у дослідженні селянського повстанського руху означеного часу. Виокремлено фактологічний матеріал щодо повстанства та здійснено узагальнення дослідницьких оціночних аспектів.

Зокрема встановлено, що в українській дорадянській літературі існувало небагато праць, у яких висвітлювався селянський повстанський рух 1917 – 1921 рр. Одними із перших таких спроб були науково-публіцистичні твори М. Грушевського, окремі праці І Крип'якевича, спогади Є. Чикаленка та ін. Особливу увагу на висвітленні долі селянства та його протестного руху зосередив видатний історик М. Грушевський, проте здійснив він це у контексті дослідження Української революції. Незважаючи на це його роботи стали вагомим джерелом у дослідженні селянського повстанського руху означеного часу.

Водночас доведено, що в українській дорадянській літературі робіт, в яких селянське повстанство розглядалось як безпосередній об'єкт дослідження або як цілісність у контексті Української революції, відсутні. Проте історіографічний аналіз праць показав, що вже на початковому етапі Української революції 1917 – 1921 рр. з'явились перші твори, які можна розглядати як протоісторіографію селянського повстанського руху.

Ключові слова: селянський повстанський рух 1917 – 1921 рр., селянство, революція, дослідження, українська дорадянська література, історіографія.

Революція 1917 – 1921 рр. пробудила інтерес до історії України. Д. Дорошенко справедливо відзначав: "Відродження нашого національного життя з початком революції викликало нечуваний попит на українську книжку" [21, с. 212]. Цьому сприяла тогочасна лібералізація суспільно-політичного життя та посилення гласності, піднесення видавничої справи. Велике значення для зростання національної свідомості мали спогади, наукові та публіцистичні дослідження, де розкривались замовчувані проблеми історії України, окреслювались майбутні орієнтири українського народу. І. Крип'якевич у спогадах писав: "Революція підняла високо культурне життя України – появилося багато нових часописів, журналів, видавництв" [24, с. 114]. Додамо, що українські періодичні видання та книги почали друкуватися в усіх регіонах України, і навіть в окремих повітових містечках та за межами України. Так, у газеті "Звенигородська зоря" за 5 червня 1917 р. повідомлялось, що на травень 1917 р. лише в Росії читач одержував 16 газет та журналів українською мовою.

Досить часто з тогочасних періодичних видань, які вміщували полемічні або просто інформативні статті, черпаємо конкретні відомості про селянський повстанський рух. Зокрема, на сторінках газети "Нова рада" [26; 30] наприкінці грудня 1918 р. та в перших числах січня 1919 р. вміщено листи Звенигородського повітового отамана М. Павловського та керівника селянського збройного повстання літа 1918 р. у Звенигородському повіті на Київщині Л. Шевченка. З полеміки авторів дізнаємося в загальних рисах про причини повстання, його хід та наслідки. Проте й ці скупі відомості дають підстави говорити про протест селян України щодо присутності та поведінки німецьких й австро-угорських військ, твердити про формування вже влітку 1918 р. невдоволення селянських мас гетьманським правлінням.

Попри те, що ідейно-політичне спрямування видань досить часто визначалось політичними поглядами видавців, у працях даного періоду простежувалась тенденція до викладу матеріалу в дусі об'єктивізму. Студії українських дорадянських авторів будувалися на наукових методологічних засадах та світоглядних орієнтирах. Сучасні вітчизняні дослідники у своїх працях підтверджують тогочасні їхні матеріали документами архівів [22; 32]. Так, обґрунтованими архівними документа-

© Щербатюк В., Орищенко Ю., 2017

ми є висвітлення дорадянськими авторами динаміки виступів селян та сільських робітників від соціально-економічних вимог початку XX ст. (збільшення заробітної платні, вирішення земельних питань, встановлення нормованого робочого дня тощо) [1, арк. 48, 83-88, 104; 2, арк. 89, 90] до політичних (підтримка Української Центральної Ради (УЦР), підтримка або засудження місцевих осередків політичних партій, заснування селянських спілок, осередків Вільного козацтва тощо) [3] та наростання активності селянства з 1917 р., що знайшло своє відображення у самовільних вирубках лісу [3, арк. 7], погромах маєтків [5, арк. 90] та збройних повстаннях [23; 31]. Однак з поширенням в Україні радянської влади посилюється вплив режиму на історичну науку, що значною мірою обумовило формування двох протилежних напрямів (марксистського (радянського) та національно-державницького) у дослідженні і висвітленні наукових проблем, в тому числі, й селянського повстанського руху 1917–1921 рр.

В науковій літературі відсутнє окреме дослідження в якому показано висвітлення селянського повстанського руху в Україні 1917 – 1921 рр. в українській дорадянській літературі. В цьому полягає актуальність досліджуваної теми. Заповнити цю прогалину в історіографії з урахуванням нових сучасних теоретико-методологічних надбань є метою даного дослідження. Її реалізація передбачає вирішення таких дослідницьких завдань: визначити здобутки українських дорадянських дослідників, зокрема, у дослідженні і висвітленні селянського повстанського руху; виокремити фактологічний матеріал щодо повстанства та здійснити узагальнення дослідницьких оціночних аспектів.

Незважаючи на складні тогочасні політичні та фінансово-економічні умови, які утруднювали вихід у світ книг та періодичних видань, з друку все ж виходила значна кількість історичних публікацій та окремих праць. Однак таких з їх числа, де серед інших питань окрема увага була приділена селянству та селянському рухові, в українській дорадянській літературі небагато. Водночас, у цій і так невеликій кількості праць питання селянського руху, автори розглядали здебільшого в контексті подій Української революції 1917 – 1921 рр.

В цілому в дорадянській літературі селянство та селянсько-повстанський рух років Української революції були представлені фрагментарно. Щоправда, деяким виключенням можуть бути тогочасні науково-публіцистичні твори видатного історика М. Грушевського. У них вчений звернув особливу увагу на висвітлення долі селянства та його протестного руху. Він наголошував, що селянство – головна соціальна база українського національного відродження, що воно готове силою зброї боротись за свої інтереси. Справедливо звертає увагу сучасний вітчизняний історик В. Масненко на ту соціальну і національну значимість селянства, про яку говорив М. Грушевський [13, с. 317], адже саме в ній видатний мислитель вбачав самобутність української історії від західних народів [13, с. 36] та відмінність політичних цілей в Україні від російської держави [17, с. 90]. Проте історія суспільного розвитку в Україні для М. Грушевського була органічною складовою частиною загальноєвропейського процесу [19]. В історичній концепції М. Грушевського одну з провідних позицій займало селянство. Дослідники виокремлюють бачення селянства М. Грушевським як практично єдиного репрезентанта української етнічності, що зберігся протягом всього історичного часу [27, с. 316].

У політичних публіцистичних творах 1917 – 1918 рр. М. Грушевський торкнувся питання селянства та його повстанської визвольної боротьби у контексті Української революції. Для вивчення останньої та її складових, якою є селянський повстанський рух, ця публіцистика, як відзначив сучасний український історик В. Верстюк, "є надзвичайно потужним і цікавим джерелом…" [6, с. V-XVI].

У збірці статей "На порозі нової України: Гадки і мрії" [12], перше видання якої вийшло з друку 1918 р., М. Грушевський велике значення приділив селянству як в роки революції, так і в майбутньому. Зокрема, у розділі "Село" статті "Підстави Великої України" автор запевнив, що протягом XIX ст. українство і селянство стали ніби синонімами. Він конкретизував щодо селянства: "З того часу, як усі інші верстви зрадили своїй національності, від нього черпавсь весь матеріал для національного будівництва…". Далі, покладаючись у подальшій боротьбі на цю принижену і обездолену найбіднішу верству суспільства, запевнив: "Україна зможе встати тільки тоді, коли встане наново сей скинений в безодню пітьми й несвідомості титан, сей позбавлений зору і сили, острижений з своєї політичної й національної свідомості Самсон [читай селянство – В.Щ., Ю.О]" [13, с. 36]. Вчений вірив у суспільну вагу майбутнього культурного і політичного рівня селянства, запевняючи, що роль селянства "буде першою дуже довго, а може – й завжди" [13, с. 38], переконував, що "в селянстві і тільки в селянстві лежить будущина українського відродження і взагалі будущина України" [13, с. 36]. Збірка набула популярності особливо серед української молоді 1918 – 1920-х рр. та мала великий вплив на формування української свідомості й національного світогляду. Згодом вона була вилучена більшовицьким режимом з обігу і замовчувана, адже, за визначенням історика В. Сарбея, "У Грушевського, справді, йдеться тут про нову, тільки зовсім не Радянську Україну. Це концентрований вираз націоналістичних поглядів автора, який пишномовно назвав його своїм політичним заповітом" [28, с. 115].

Про підтримку новопосталого органу української влади – Української Центральної Ради "мільйонами уораженого українського народу" йшлося в другому, доповненому виданні М. Грушевського "Хто такі українці і чого вони хочуть" [14, с. 15]. Для розуміння розвитку селянського повстанського руху 1917 – 1921 рр. важливим є те, що видатний історик "уораженістю" підтверджував не лише озброєність, тобто наявність зброї у широких верств тогочасного населення, а й готовність селянства збройно відстоювати свої інтереси.

У статті "Звідки пішло українство й до чого воно йде" [8] М. Грушевський висловив думку, що в боротьбі за "здобування прав для України, можливо, й не буде допомоги від інших народів та людності, що живе в Україні, особливо від тієї частини, яка зібралась у тогочасних містах із різних прихожих людей і всякого неукраїнського народу", які, на переконання вченого, звикли вважати себе за керманичів і провідників українського сільського народу. Автор запевнив, що, незважаючи на це, їм доведеться іти за селянами [8, с. 178]. Таким чином, історик виокремив вагоме значення селянства в суспільстві. Разом із тим у роботі "Велике діло" М. Грушевський висловив переконання і віру у спроможність селянських мас організуватись: "… кінець кінцем все чисто – і свобода, і революція, і воля України, і справа земельна – залежить від того, чим буде наше селянство: чи розпорошеною купою піску, котрий перший подув вітру може підняти і рознести, чи твердою опорою, міцним фундаментом, на котрім опреться свобідна, автономна, народна Україна… …селянській Раді і місцевим організаціям селянським належить найважніша роль…" [7]. З цього простежуємо важливий підхід у висвітленні селянства: показ не лише вагомого значення селянства у

суспільстві, а й значної ролі його біднішої частини, так званого, трудового селянства у революції.

У публікації "В сімдесяті роковини кирило-методіївської справи" М. Грушевський також не полишає поза увагою селянство. Зокрема, говорячи про ідеї кирило-мефодіївських братчиків, які "серед безпросвітної пітьми тодішнього поневолення сміливо викликали на герць всі сили реакції і самовластя", історик зазначав, що українська політична думка і в 1917 р. виступила проти гноблення і безправ'я [15, с. 8–13] селянства. М. Грушевський подавав селянство як провідну силу в Україні та в Українській революції зокрема. Так, одні з перших відомостей про селянський повстанський рух в роки революції знаходимо у загальному дослідженні "Ілюстрована історія України", що вийшло у світ 1918 р. Вони представлені наприкінці шостої частини, яка має назву "Українське відродження" і починається з кінця XVIII ст. Ця частина подана в кількох виданнях зазначеної книги [10; 11]. У дослідженні автор відзначив, що селянство активно підтримало УЦР, яка, на переконання М. Грушевського, повною мірою могла розраховувати на його сили. Значилось, що Центральну Раду підтримував "озброєний український народ" [11, с. 546], переважну частину якого, як відомо, складало селянство.

Довівши виклад історичних подій до звільнення України від більшовицької окупації силами німецьких, австрійських та українських військ, дослідник негативно оцінив діяльність окремих повстанських загонів. Так, у ході подання відомостей про зазначене звільнення автор назвав "різних самочинних отаманів", а окремі загони гайдамаків і вільних козаків такими, що були "зложені з елементів не українських, реакційних", які "чинили бешкети й насильства над людністю, компрометуючи українську військовість всякими вибриками, націоналістичними шовіністичними викриками, погромами, розстрілами, самочинними контрибуціями" [9, с. 555; 10, с. 569].

Ставлячи автору в заслугу перші спроби висвітлення й аналізу подій Української революції, на заваді ретельного виокремлення як позитиву, так і негативу селянського повстанського руху ставала вимушеність подання останніх революційних події нашвидкуруч та тогочасна складність політичного і військового становища в Україні. Зокрема, йдеться про селянський вільнокозачий рух, який із самих перших днів своєї діяльності заявив про відданість УЦР і відзначився досить високою організованістю та активним військовим спротивом вторгненню військ радянської Росії, виступив на захист державності України. Це свідчило про зростання свідомості селянства, яке було основним джерелом Вільного козацтва, посилення в селянському рухові національно-визвольного чинника поруч із соціальним [33].

Викриваючи стихійність у селянському рухові, М. Грушевський з вірою вказував на спроможність селян організуватись. Зокрема, у збірці "На порозі нової України", в "Ілюстрованій історії України" вказувалось на невичерпну силу селянства, а антигетьманське збройне повстання подавалося в позитивно-оптимістичному тоні, відмінному від оцінок селянських повстань і виступів окремих отаманів літа 1918 р.

Праці М. Грушевського пронизані власною концепцією історії українського народу. Нова модель української народності викристалізувана як у загальних курсах, так і окремих спеціальних працях. Це засвідчується у його публікації "Звичайна схема "русскої" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства" [16, с. 82]. Нова концепція вченого передбачала не тільки самобутній шлях історичного розвитку українського народу, а й охоплювала, на його думку, усі періоди політичного, культурного, суспільно-економічного, релігійного та державно-правового розвитку. Вона знайшла втілення в багатотомній "Історії України-Руси" [18], виданнях "Ілюстрована історія України" [9–11], праці "Про старі часи на Україні" [20] та інших його роботах. Вагома роль у цій концепції відводилась селянству та селянському рухові.

Значення селянства в національній історії висвітлював й І. Крип'якевич у праці "Коротка історія України". Проте червоною ниткою крізь текст підручника, підготовленого в київському видавництві "Вернигора" і видрукуваного 1918 р. у Відні, проходило все ж минуле української державності [25].

На українського селянина як на доброго господаря звернув увагу визначний громадський діяч, видавець і публіцист Є. Чикаленко у своїх щоденникових спогадах. Він відзначив, що ця господарність з одного боку добре, а з іншого – це шкодило справі революції. На думку Є. Чикаленка, висловлену ним 1919 р., селянство ще не здатне було мислити національними та державницькими категоріями, світогляд селянина був обтяжений власним господарством. А тому, як він відзначав, селянин вороже ставився до будь-якої влади, окрім місцевої. Йому набридли всілякі війська: "Селянам так остогидли большевики, петлюринці, повстанці та денікінці, які забирають в них коні, худобу, хліб, що вони нікого не пускають і одбиваються від всякого війська" [29, с. 23]. Цим та анархічною ментальністю селянина Є. Чикаленко пояснював виникнення сільських республік та численних повстанських загонів, отамани яких не визнавали жодної влади.

Звісно, що були такі селяни та повстанці, яких змальовує Є. Чикаленко, а були й інші, у яких з роками революції свідомість національно зростала, які ідейно відстоювали свою свободу і незалежність України. Тому можна дискутувати з позицією автора, що й було притаманним українській історіографії. Однак погодимося з відомим тогочасним діячем, що наявність певної анархічності в селянському середовищі дійсно сприяла безладдю. Така стихійність селянства та неспроможність українських урядів взяти її під свій контроль і спрямувати у потрібне русло, спрацьовувало проти національної ідеї.

Отже, в українській дорадянській літературі існує небагато праць, у яких висвітлюється селянський повстанський рух 1917 – 1921 рр. Одними із перших таких спроб були науково-публіцистичні твори М. Грушевського, окремі праці І Крип'якевича, спогади Є. Чикаленка та ін. Особливу увагу на висвітленні долі селянства та його протестного руху зосередив видатний історик М. Грушевський, проте здійснив він це у контексті дослідження Української революції. Незважаючи на це його праці є вагомим джерелом у дослідженні селянського повстанського руху означеного часу. Водночас в українській дорадянській літературі робіт, в яких селянське повстанство розглядалось як безпосередній об'єкт дослідження або як цілісність у контексті Української революції, відсутні. Проте можемо переконливо твердити, що вже на початковому етапі Української революції 1917 – 1921 рр. з'явились перші твори, які можна розглядати як протоісторіографію селянського повстанського руху.

Список використаних джерел

1. Державний архів Київської області, м. Київ, ф. 2, оп. 222, спр. 215.
2. Там само, ф. 183, оп. 1, спр. 2560.
3. Там само, ф.р. 1716, оп. 1, спр. 5.
4. Там само, ф.р. 1716, оп. 1, спр. 33.
5. Там само, ф.р. 2796, оп. 1, спр. 16.
6. Верстюк В. Доба Центральної Ради в публіцистичній спадщині М. Грушевського // Грушевський М. Твори: [у 50-ти т.] / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів:

Вид-во "Світ", 2007. – Т. 4. – Кн. І: Серія "Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918)". – С. V-XVI.

7. Грушевський М. Велике діло / М. Грушевський // Народна воля. – 1917. – 3 (16) червня. – С. 1-2.

8. Грушевський М. Звідки пішло українство й до чого воно йде / М. Грушевський // Грушевський М. Твори: [у 50-ти т.] / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Вид-во "Світ", 2007. – Т. 4. – Кн. І: Серія "Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради, березень 1917 – квітень 1918)". – С. 166-179.

9. Грушевський М. Ілюстрована історія України. З додатком Нового Періоду Історії України за роки від 1914 до 1919 / М. Грушевський. – Вінніпег: "Українська книгарня", "Канадійський Фармер",[б. р.]. – 558 с.

10. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К.: Друк. акц. т-ва "Петро Барський", 1918. – 576 с.

11. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К.: Друк. т-ва "Петро Барський", 1918. – 552 с.

12. Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії / М. Грушевський. – К.: Друк. акц. тов-ва "Петро Барський", 1918. – 120 с.

13. Грушевський М. Підстави Великої України / М. Грушевський // Грушевський М. На порозі нової України: Гадки і мрії. – К.: Друк. акц. тов-ва "Петро Барський", 1918. – С. 36-54.

14. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: Друк. акц. тов.-ва "Петро Барський", 1917. – 16 с.

15. Грушевський М.С. В сімдесяті роковини кирило-методіївської справи / М. С. Грушевський // Літературно-науковий вістник. – 1917. – Т. LXVII. – Кн. 1. – С. 8-13.

16. Грушевський М.С. Звичайна схема "русскої" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / М. Грушевський // // Грушевський М. Твори: [у 50-ти т.] / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Вид-во "Світ", 2002. – Т. 1: Серія "Суспільно-політичні твори", 1894 – 1907. – С. 75-82.

17. Грушевський М.С. З політичного життя Старої України: Розвідки, статті, промови / М. С. Грушевський. – К.: [б. в.], 1918. – 127 с.

18. Грушевський М.С. Історія України-Руси: [в 11-ти т., 12-ти кн.] / М. С. Грушевський; [Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1991 – 1999.

19. Грушевський М.С. Початки громадянства (генетична соціологія) / М. Грушевський. – Відень: [б. в.], 1921. – 328 с.

20. Грушевський М.С. Про старі часи на Україні. – К.: друк. Укр. Центр. Ради, 1918. – 160 с.

21. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – Прага: Держ. друкарня, 1923. – 222 с.

22. Захарченко П.П. Селянська війна в Україні: рік 1918 / П. П. Захарченко. – К.: ЗАТ "Нічлава", 1997. – 188 с.

23. Захарченко П. Селянський рух в Україні в контексті антигетьманського повстання (осінь 1918 р.) / П. Захарченко. – К.: ТОВ "Міжнародна фінансова агенція", 1997. – 46 с.

24. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Ред. Я. Ісаєвич. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – 959 с.

25. Крип'якевич І.П. Коротка історія України / І. П. Крип'якевич. – К.: Вернигора, 1918. – 87 с.

26. Лист отамана Михайла Павловського // Нова рада. – 1918. – 27 грудня.

27. Масненко В.В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.) / В. В. Масненко. – Київ; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.

28. Сарбей В.Г. До питання про наукову спадщину академіка М. С. Грушевського / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1989. – № 10. – С. 114-126.

29. Чикаленко Є.Х. Щоденник, 1919 – 1920. – Київ; Нью-Йорк: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – 640 с.

30. Шевченко Л. Лист до редакції [Відповідь М. Павловському – керівнику Звенигородського збройного повстання 1918 р.] // Нова Рада. – 1919. – 7 січня.

31. Щербатюк В. Звенигородське збройне повстання / В. Щербатюк // Воєнна історія. – 2002. – № 2. – С. 43-53.

32. Щербатюк В.М. Боротьба селян України проти більшовицької агресії та режиму 1917 – 1923 років (За матеріалами Державного архіву Київської області і Галузевого архіву Міністерства оборони України) / В. М. Щербатюк // Вісник Черкаського університету. Серія "Історичні науки". – 2008. – Вип. 133-134. – С. 114-120.

33. Щербатюк В.М. Становлення Вільного козацтва в контексті зростання національної свідомості українських селян (літо 1917 – весна 1918 рр.): сучасна історіографія проблеми / В. Щербатюк // Вісник Черкаського університету. Серія "Історичні науки". – 2008. – Вип. 182. – С. 45-54.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti, Kyiv, fond 2, opys 22, sprava 215.

2. Ibid, fond 183, opys 1, sprava 2560.

3. Ibid, fond r. 1716, opys 1, sprava 33.

4. Ibid, fond r. 2796, opys 1, sprava 16.

5. Ibid, fond 16, opys 276, sprava 733.

6. VERSTIUK, V. (2007) Doba Tsentralnoi Rady v publitsystychnii spadshchyni M. Hrushevskoho. In: Hrushevskyi, M. *Tvory: [in 50 vol.].* Vol. 4 (I): Seriia "Suspilno-politychni tvory (doba Ukrainskoi Tsentralnoi Rady, berezen 1917 – kviten 1918)". Lviv: Vydanvnytstvo "Svit", pp. V-XVI.

7. HRUSHEVSKYI, M. (1917) Velyke dilo. *Narodna volia*. June 3 (16), 1-2.

8. HRUSHEVSKYI, M. (2007) Zvidky pishlo ukrainstvo i do choho vono ide. In: Hrushevskyi, M. *Tvory: [in 50 vol.].* Vol. 4 (I): Seriia "Suspilno-politychni tvory (doba Ukrainskoi Tsentralnoi Rady, berezen 1917 – kviten 1918)". Lviv: Vydanvnytstvo "Svit", pp. 166-179.

9. HRUSHEVSKYI, M. (n. d.) *Iliustrovana istoriia Ukrainy. Z dodatkom Novogo Periodu Istorii Ukrainy za roky vid 1914 do 1919*. Winnipeg: "Ukrainska knyharnia", "Kanadiiskyi Farmer".

10. HRUSHEVSKYI, M. (1918) *Iliustrovana istoriia Ukrainy*. Kyiv: Drukarnia aktsionernoho tovarystva "Petro Barskyi".

11. HRUSHEVSKYI, M. (1918) *Iliustrovana istoriia Ukrainy*. Kyiv: Drukarnia aktsionernoho tovarystva "Petro Barskyi".

12. HRUSHEVSKYI, M. (1918) *Na porozi novoi Ukrainy. Hadky i mrii*. Kyiv: Drukarnia aktsionernoho tovarystva "Petro Barskyi".

13. HRUSHEVSKYI, M. (1918) Pidstavy velykoi Ukrainy. In: Hrushevskyi, M. *Na porozi novoji Ukrainy. Hadky i mrii*. K.: Drukarnia aktsionernoho tovarystva "Petro Barskyi", pp. 36-54.

14. HRUSHEVSKYI, M. (1917) *Hto taki ukraintsi i choho vony hochut*. Kyiv: Drukarnya aktsionernoho tovarystva "Petro Barskyi".

15. HRUSHEVSKYI, M. S. (1917) V simdesiati rokovyny kyrylo-metodiivskoi spravy. *Literaturno-naukovyi vistnyk*. LXVII (1), 8-13.

16. HRUSHEVSKYI, M. S. (2002) Zvychaina skhema "russkoi" istorii i sprava ratsionalnoho ukladu istorii skhidnoho slovianstva. In: Hrushevskyi, M. *Tvory: [in 50 vol.].* Vol. 1 Seriia "Suspilno-politychni tvory 1894 – 1907". Lviv: Vydanvnytstvo "Svit", pp. 75–82.

17. HRUSHEVSKYI, M. S. (1918) *Z politychnoho zhyttia Staroi Ukrainy: Rozvidky, statti, promovy*. Kyiv: [s. n.].

18. HRUSHEVSKYI, M. S. (1991 – 1999) *Istoriia Ukrainy-Rusy: [in 11 vol.].* Kyiv: Naukova dumka.

19. HRUSHEVSKYI, M. S. (1921) *Pochatky hromadianstva (genetychna sotsiologiia)*. Vienna: [s. n.].

20. HRUSHEVSKYI, M. S. (1918) *Pro stari chasy na Ukraini*. Kyiv: drukarnia Ukrainskoi Tsentralnoi Rady.

21. DOROSHENKO, D. (1923) *Ohliad ukrainskoi istoriohrafii*. Prague: Derzhavna drukarnya.

22. ZAKHARCHENKO, P. P. (1997) *Selianska viina v Ukraini: rik 1918*. Kyiv: ZAT "Nichlava".

23. ZAKHARCHENKO, P. (1997) *Selianskyi rukh v Ukraini v konteksti antyhetmanskoho povstannia (osin 1918 r.)*. Kyiv: TOV "Mizhnarodna finansova agentsia".

24. ISAIEVYCH, Ya. (ed.) (2001) *Ivan Krypiakevych u rodynnii tradytsii, nautsi, suspilstvi.* Lviv:. Institut ukrainoznavsktva imeni I. Krypiakevycha NAN Ukrainy.

25. KRYPIAKEVYCH, I. P. (1918) *Korotka istoriia Ukrainy*. Kyiv: Vernyhora.

26. Lyst otamana Mykhaila Pavlovskoho (1918). *Nova rada*. December 27.

27. MASNENKO, V. V (2001) *Istorychna dumka ta natsiotvorennia v Ukraini (kinets XIX – persha tretyna XX st.)*. Kyiv; Cherkasy: Vidlunnia-Plus.

28. SARBEI, V. H. (1989) Do pytannia pro naukovu spadshchynu akademika M. S. Hrushevskoho. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* 10, 114-126.

29. CHYKALENKO, Ye. Kh. (2005) *Shchodennyk, 1919 – 1920*. Kyiv; New York: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy.

30. SHEVCHENKO, L. (1919) Lyst do redaktsiji. [Vidpovid M. Pavlovskomu – kerivnyku Zvenyhorodskoho zbroinoho povstannia 1918 r.]. *Nova Rada*. January 7.

31. SHCHERBATIUK, V. (2002) Zvenyhorodske zbroine povstannia. *Voienna istoriia*. 2, 43-53.

32. SHCHERBATIUK, V. M. (2008) Borotba selian Ukrainy proty bilshovytskoi agresii ta rezhymu 1917 – 1923 rokiv. (Za materialamy Derzhavnoho arkhivu Kyivskoi oblasti i Haluzevoho arkhivu Ministerstva oborony Ukrainy). *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia "Istorychni nauky".* 133-134, 114-120.

33. SHCHERBATYUK, V. M. (2008) Stanovlennia Vilnoho kozatstva v konteksti zrostannia natsionalnoi svidomosti ukrainskykh selian (lito 1917 – vesna 1918 rr.): suchasna istoriografiia problemy. Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia "Istorychni nauky". 182, 45-54.

Надійшла до редколегії

V. Shcherbatyuk, Dr. habil. (History), Professor
National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine,
Y. Oryshchenko, Teacher of History and Law
Gymnasium № 257 "Synyoozerna" – Educational institution of I–III degree
of accreditation in Podilsky district of Kyiv, Kyiv, Ukraine

REFLECTION OF UKRAINIAN PEASANT INSURRECTIONARY MOVEMENT OF 1917 – 1921 IN UKRAINIAN PRE-SOVIET LITERATURE

Dedicated to the centennial of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921

In this paper we intend to analyze the image of the peasant insurrectionary movement (1917 – 1921) in Ukrainian pre-Soviet literature. The achievements of pre-Soviet authors, in particular, in the studies of the peasant insurrectionary movement of the stated period, have been defined. Factual materials concerning insurgent peasantry have been found and the research assessment aspects have been generalized.

As we have found out only few Ukrainian works from the pre-Soviet literature described the peasant insurrectionary movement of 1917 – 1921. Among the first works were those of of M. Hrushevskyj, I. Krypyakevych, Ye. Chykalenko. Special attention to the life of peasantry and its protest movement was paid by the outstanding historian M. Hrushevskyj. He explored this subject in the context of the Ukrainian revolution studies. His works are an important source for the peasant insurrectionary movement studies.

At the same time we have stated the absence of works directly covering insurrected peasantry as an integrated force within the Ukrainian revolution. On the other hand, as the historiographic analysis has shown, these first works could be regarded as proto-historiography of the peasant insurrectionary movement as they were produced during the initial stage of the Ukrainian revolution of 1917 – 1921.

Key words: peasant insurrectionary movement of 1917 – 1921, peasantry, revolution, research, Ukrainian pre-Soviet literature, historiography.

УДК 94(439)321.01:655.41"1976/1988"
https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.132.1.15

М. Юнгер, здобувач
Міністерство закордонних справ України, Київ, Україна

РОЛЬ УГОРСЬКОГО САМВИДАВУ В АКТИВІЗАЦІЇ ОПОЗИЦІЙНО НАЛАШТОВАНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ (1976 – 1988 РР.)

Присвячено започаткуванню і розвитку самвидаву в Угорській Народній Республіці, який довгий час залишався єдиним способом здійснення опозиційної діяльності, сприяв розповсюдженню непідцензурної інформації, а відтак консолідації інакомислячих. Основними носіями опозиційного мислення були урбаністична та народницька групи. Для їхньої консолідації важливе значення мало застосування принципу "народного фронту", який мав глибокі історичні традиції в Угорщині, тобто об'єднання зусиль різних учасників, у роботі над збірником "У пам'ять Бібо". Його автори піддали сумніву легітимність системи державного соціалізму в країнах Центрально-Східної Європи, визначили програмними засадами досягнення політичного плюралізму, багатопартійної демократії. Відбувся позитивний вплив суспільно-політичного спадку філософа на ідеологічний розвиток урбаністичної групи. Реакція на збірник профільного відділу Центрального Комітету Угорської соціалістично-робітничої партії свідчить про глибоке розуміння причин зародження та перспектив розвитку опозиційного руху. Надається оцінка тематичних напрямів провідних самвидавських часописів "Бесейльо", "Гірмондо", "Демократа", їхній внесок у консолідацію опозиційно мислячої частини угорського суспільства. Вперше в українській історіографії наводяться приклади відображення в угорському самвидаві подій та постатей дисидентського руху в Україні: В. Стуса, Л. Костенко, В. Чорновола.

Ключові слова: Угорщина, самвидав, урбаністична та народницька опозиційні групи, І. Бібо, Л. Костенко, В. Стус, В. Чорновіл.

Процес трансформації політичних систем у країнах Центрально-Східної Європи у 1989 – 1990 роках, зокрема в Угорщині, відбувся у мирний спосіб, в тому числі, завдяки започаткуванню діалогу між владою та опозицією. При цьому важливий внесок у формування опозиції, яка могла стати рівноправним партнером для досвідчених політиків з Угорської соціалістично-робітничої партії, вніс угорський самвидав. Без нього неможливо уявити як розповсюдження непідцензурної інформації, так і обмін думками щодо актуальної ситуації в країні, здійснення спільних акцій, а також розширення бази суспільної підтримки. Розгляд етапів розвитку самвидаву, аналіз його тематичних напрямів надає нам можливість краще зрозуміти сутність генези носіїв опозиційного мислення, представників народницької та урбаністичної груп.

Питання започаткування і розвитку угорського самвидаву ґрунтовно розглядається в роботах угорських вчених Е. Чізмадіа, А. Бозокі, Р. Тьокеша, окремі проблеми творення "другої публічності", такі, як цензура – у працях М. Гарасті, Б. Нове. В українській історіографії це питання ще не отримало свого наукового висвітлення. Не стала предметом вивчення угорських та українських вчених можлива наявність в угорському самвидаві повідомлень щодо подій та постатей українського дисидентського руху 80-х років XX століття. Тому відповідна інформація, знайдена нами в архівах угорського самвидаву, може стати першим кроком у цьому напрямі.

Носіями критичної оцінки діяльності офіційної влади в УНР протягом 70 – 80-х років були дві групи: урбаністична та народницька. Перші: ліберальне, прозахідне населення Будапешту, прихильники реформ, які мали б, в першу чергу, вирівняти у правах представників титульної нації та релігійних і національних меншин. Народники – рух провінційної інтелігенції, яка мала за мету ліквідацію політичної, економічної та суспільної несправедливості, які були характерні для життя сільського населення. Основними елементами політичної програми були: проблематика земельної реформи, захист угорської національної меншини в сусідніх країнах. З цією метою створювали ідеологію "третього шляху" [17, с. 17-18]. Водночас, урбаністи більше уваги приділяли проблематиці прав людини та у своїй діяльності орієнтувалися на опозиційні рухи в країнах соцтабору: в Чехословаччині ("Хартія 77") та у Польщі (рух "Солідарність").

Першим текстом, що свідомо готувався як самвидав, тобто не передбачав існування політичної цензури як такої, був здійснений угорськими філософами Я. Кішем та Д. Бенце (майбутніми лідерами урбаністичної групи) у 1976 р. переклад з французької наукової

© Юнгер М., 2017